

Сай І. В.,
викладач

Національного університету «Львівська політехніка»

РОЛЬ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ ТИПУ БАХУВРІХІ В СТРУКТУРІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ I–XII ПІСЕНЬ ПОЕМИ ГОМЕРА «ІЛІАДА»)

Анотація. У статті подано аналіз стилістичної функції прикметників типу бахувріхі на матеріалі «Іліади» Гомера, досліджено найпоширеніші із них, проведено їхню семантичну класифікацію.

Ключові слова: складні прикметники, бахувріхі, епітет, Гомер, «Іліада».

Постановка проблеми. Старогрецькій, як і ряду інших індоєвропейських мов, притаманне широке використання складних слів, зокрема прикметників типу бахувріхі. Схильність старогрецької мови до широкого застосування складних слів, особливо характерну для мови епосу, неодноразово підкреслювали лінгвісти. В ряді робіт містяться окремі цікаві спостереження, як про складні слова взагалі, так і про складні прикметники типу бахувріхі зокрема. У сучасній лінгвістиці їм присвячена значна кількість досліджень на матеріалі інших мов: англійської (Г.С. Кириченко, Л.К. Крайняк), французької (О.В. Азарова), німецької (В.Г. Рудий), української (Н.Ф. Клименко, О.М. Рудь). Але незважаючи на велику кількість спеціальних праць, які побачили світ у різний час, були різноманітними за об'ємом охоплення матеріалу і за методами дослідження, багато що в цій темі все ще потребує висвітлення, тим паче на базі старогрецької мови.

Метою даного дослідження є з'ясування стилістичних функцій та особливостей складних прикметників типу бахувріхі, а також їхня значення (семантична) класифікація.

Виклад основного матеріалу дослідження. Надзвичайно важливим при аналізі складних прикметників типу бахувріхі у Гомера є питання про їх стилістичну функцію, тобто їх роль у самому тексті поеми.

Оскільки складні прикметники виступають переважно означенням до іменників і характеризують їх за зовнішніми та внутрішніми ознаками, то основною стилістичною функцією складних прикметників типу бахувріхі, є традиційно притаманна будь-яким прикметникам функція епітетів. Епітет, який має своїм основним завданням підкреслити якусь характерну рису предмета, що найбільш яскраво викликає уявлення про нього, споконвіків вважався характерною ознакою епічного стилю; дійсно, в подальшому творчість «чистого» епітету йде на спад, поступаючись місцем новим, більш складним формам відтворення дійсності. У зв'язку з цим, як пише М.Е. Грабар-Пассек, вивчення епітетів ставить перед кожним дослідником дві проблеми: «одну більш вузького, «особистого» характеру – які саме риси переважно охоплюються епітетами «Іліади»; другу, більш широкого – які характерні риси мислення і мови на ранніх ступенях розвитку зумовили це тяжін-

ня до характеристики предметів» [2, с. 18], адже вивчення епітета аж ніяк не є формальним завданням, а вводить нас в саму основу сприймання предмета.

Героям «Іліади» притаманні індивідуальні риси, як притаманна епосу сама індивідуальність, але індивідуальність ця особлива, героїко-епічна, з усіма відповідними наслідками, про які у жодному випадку не слід забувати [7, с. 183].

У досліджуваному матеріалі переважають епітети **постійні** чи **традиційні**. Їх можна охарактеризувати як такі, що вживаються безвідносно до конкретної обстановки або моменту. Постійність їх виявляється в тому, що якість, позначена кожним епітетом, у різній мірі, але обов'язково притаманна всім епічним героям, міфічним істотам, предметам та явищам без винятку. Про такі гомерівські епітети Й.М. Тронський писав: «Давно було встановлено, що вони мають постійний характер, визначаючи предмет, до якого відносяться (бог, людина, річ і т. д.) взагалі, незалежно від конкретної обстановки: небо «всіяне зірками» завжди, навіть вдень, корабель «швидкохідний», навіть коли перебуває на якорі» [8, с. 50].

Такі епітети, будучи повністю однаковими, часто приєднуються до імен найрізноманітніших героїв. Так, усі персонажі-герої є *μεγάθυμοι*, *μεγαλήτοροι* мужні, відважні (*μεγάθυμος* Ἀγηνωρ (4, 467) – мужній Агенор; *Τρωες* *μεγάθυμοι* (5, 27) – відважні троянці; *Ὀδυσση* *μεγαλήτορι* (5, 674) – мужньому Одисею, *μεγαλήτορος* Ἀρχίσαο (5, 468) – мужнього Анхіза), *αντίθεοι* богорівні (*αντίθεον* Πολύφημον (1, 264) – богорівного Поліфема, *αἰ* *ατιθέω* Πολυνεΐκει (4, 377) – разом з богорівним Полініком), доблесні *δαΐφρονες* (Ἴδομενη *δαΐφρονα* (4, 252) – доблесного Ідоменея, Ἀχιλλεύς *δαΐφρων* (2, 875) – доблесний Ахілл), боги *αθάνατοι* безсмертні, усі жінки та богині – одягнуті у прекрасні пеллоси (*εὐτεπλοῖ*) та прекрасноопоясані (*εὐζωνοῖ*), у них прекрасні щоки *καλλίπαροι* та білі руки *λευκόλεοι*. Усі ці епітети увійшли в народний епос, і творець «Іліади», черпаючи з нього матеріал для своєї поеми, залишив у ній, зберіг численні суттєві риси тодішньої поезики, типізації та першооснов реалізму: «Іліада» наскрізь просякнута народною епічною творчістю по змісту, духу і стилю. Звідси в ній і постійні формули та епітети» [4, с. 326].

Однак, не можна собі уявити, що народна епічна творчість у гомерівську епоху обмежувалася лише такою типізацією, що її стиль зупинився і застиг лише на загальному. Це взагалі б виключило розширення та збагачення народного епосу новими персонажами, новими оповідями, новими вражаючими масу народних слухачів піснями. А маса ця, як відомо, не була байдужою до введення нових епічних облич, дій та характерів. «Живий» інтерес, ціка-

вість не можливі, якщо поруч із традиційним, звичним не буде чогось нового, незвичного не лише в історії, в сюжеті, але і в поетичних образах. Попри силу традиції, елементи диференціації тут неминучі. Саме тому, між іншими, «створюються також деякі, які відображають новизну життєвого змісту і його сприйняття, епітети не загальні, а так би мовити особисті, особливі» [4, с. 326].

Подальше виділення та виокремлення персонажа чи, іншими словами, «подальша його індивідуалізація на фоні загальної героїчної характеристики, притаманної епосу, досягається за рахунок частотності вживання відповідного епітета, переважного закріплення його за героєм» [7, с. 184]. Хоча всі епічні герої швидкі в бігу, і хоч епітетом «швидконогий» (ποδάρκης) позначений і розвідник Долон (10, 316), і візники на змаганнях біля могили Патрокла, перевага у цій якості залишається за Ахіллом, згаданим із таким епітетом лише у I–XII піснях поеми 4 рази (1, 121; 2, 688; 6, 423; 11, 599). Аналогічна ситуація і з епітетом ο, η χαλκοχίτων, -χίτωνος – одягнутий у мідний панцир, міднобронний. Гомер називає «міднобронними» і аргів'ян (Ἀργείων χαλκοχίτωνων (4, 285)), і епей (Ἐπειῶν χαλκοχίτωνων (4, 537)), і троянців (Τρώων χαλκοχίτωνων (5, 180)), а все ж цей епітет по праву «належить» ахейцям, які вживаються з ним 17 раз. Всі богині та героїні «Іліади» гарноволосі (ἠερομοί, εὐπλόκαμοί): Афіна, Фетіда, але найбільш гарноволоса, очевидно, Лето – це її постійний епітет – ἠερομοί Λητώ.

Крім епітетів, спільних для всіх осіб, предметів та явищ певного розряду, в «Іліаді» існують епітети, ніби закріплені за певними особами, предметами та явищами.

Інколи відмітна риса, виражена в такому особисто-постійному епітеті, приписується лише одному-єдиному персонажу, є постійною лише для нього, хоча типові якості, виражені в загальних епітетах, також супроводжують його ім'я. Ці вирізняючі епітети, які постійно супроводжують певних героїв, можуть характеризувати їх з одної примітної сторони, виділяючи чи то рису духовну, внутрішню (πολύμητις Ὀδυσσεύς (1, 311) хитромудрий Одисей), чи то фізичну (αμφιγυήεις Ἴφραστός (1, 607–608) кривоногий Гефест, чи вид обладунку (εὐκνήμιδες Ἀχαιοί (1, 17) прекраснопоножні ахейці), чи якусь іншу особливість. Ці особисто-постійні епітети можуть характеризувати будь-кого із персонажів, але найчастіше Гомер застосовує їх при описі богів: βοῶπις Ἥρη (1, 551) волоока Гера, ἀργυρότοξος Ἀπόλλων (2, 766) срібнолукий Аполон, γλαυκῶπις Ἀθήνη (1, 206) совоока Афіна, ροδόδακτυλος Ἥως (1, 477) рожевоперста Еос, Ἴρις ποδῆνεμος (5, 353) вітронога Іріда та інші.

Усього у розглянутих частинах «Іліади» виявлено 24 особисто-постійних епітети, що не так уже й багато, якщо взяти до уваги їх загальну кількість. Очевидно у такий спосіб автор «обдарував» лише найважливіших персонажів.

Можливий й інший, цілком логічний тип класифікації епітетів. Та перш ніж здійснити його, нам необхідно було виділити ряд диференціюючих ознак.

Найбільш легко виділився ряд характеристик, які беруть своє походження виключно від зовнішніх почуттів, тобто зорових (форма, блиск, колір, розмір), слухових, рухових (характер і швидкість руху) і т. д. Набагато складнішим виявилось розчленування більш індивідуальних

епітетів, які не відносяться до якогось одного зовнішнього відчуття. Тим не менше, в групу «зовнішньої ознаки» вдалося об'єднати характерні риси зовнішності та одягу, ознак влади богів, людей (як груп, так і окремих осіб), матеріал предметів, вид місцевості, характерні ознаки тварин та речей. До поняття «внутрішньої ознаки» були віднесені психологічні характеристики живих істот і внутрішньо притаманні ознаки предметів. Особливу групу склали оціночні епітети та епітети відношення, і нарешті, останню, невелику, але дуже цікаву підгрупу утворюють епітети інтелектуальної ознаки.

Таким чином, маємо 5 основних підгруп: 1) епітети зовнішньої ознаки; 2) епітети внутрішньої ознаки; 3) оціночні епітети; 4) інтелектуальні епітети; 5) епітети відношення.

За кількістю найбільш вагоме місце в досліджуваних піснях «Іліади» займають епітети з області зовнішніх відчуттів, чи так звані епітети зовнішньої ознаки. Вони означають такі характерні ознаки живих та міфічних істот та предметів, які впадають у вічі та вражають своїм багатством та витонченістю, порівняно з якою наша мова видається надзвичайно бідною. Тут ми знаходимо епітети на позначення форми (ἠ αὐλωπις – конусоподібний), довжини (ταναήκης – довголезий etc.), ширини (εὐρυμέτωπος – широкочолій), відчуття предмета на дотик (καρχαρόδους – гострозубий). Багатим є і світ кольорів, хоча яскравих кольорів порівняно мало. Маємо складний епітет на позначення блиску (αιολομίτρις – блискучепоясний), темних кольорів (ἠ κυανόπεζα – з темносиніми ніжками), двічі є згадка про білий колір (λευκόλενος – білорукий, ἀργυρόδοντος – білозубий); кольори червоної гами постають перед нами через призму порівняння: αἰθοψ – полум'яно-іскристий, ροδόδακτυλος – рожевоперста). Поряд із тонким розчленуванням кольорів моря (наприклад, прекрасне – οἰνοψ, яке містить у собі можливість порівняння темного кольору глибин чи коралових рифів із кольором хорошого вина), зовсім відсутні прості кольори зеленого і блакитного. Втім, як влучно зауважує М.Е. Грабарь-Пассек «кольори в примітивній мові позначаються своєрідно: завжди тонко розрізняються масті тварин, і є відсутнім бузковий колір, який рідко зустрічається в природі» [2, с. 21].

Тонко розчленовані різні ступені і форми швидкості руху: ταχύπωλος – швидкокінний, ὠκύπους – швидконогий та ін.

Чим уважніше вивчати чуттєві епітети у Гомера, тим гостріше відчувається повне безсилля сучасних мов у передачі цих безкінечних нюансів сприйняття, охоплених мовою старогрецькою. Ці, що назавжди запам'ятаються ποδάρκης (швидконогий), λευκόλενος (білорука), ἀργυρότοξος (срібнолукий), αμφιγυήεις (кривоногий), αιολοθώρηξ (кольоровопанцирний) в українській мові передаються не лише тьмяно, але й «важко» звучать.

Всі підкласи зовнішньої ознаки в «Іліаді» надзвичайно багаті. Гомер не називає, а показує, і тому іменники часто «одягнуті» у епітети. Так, ахейці καρφηκόμωντες (довговолосі), εὐκνήμιδες (з гарними поножами), ταχύπωλοι (швидкокінні). Сім епітетів характеризують у досліджуваному матеріалі кораблі. Це – ὠκύπορος (швидкохідний), εὐπρυμνος (з прекрасною кормою), εὐσελμος (з гарною палубою), πολυκλήϊς (багатovesлий), πολύζυγος (з численними

лавками), μεγακίτης (з великим черевом, «пузатий»), μιλτοπάρης (червонощокий).

Влучними рисами наділені не лише окремі особистості і боги, а й групи людей: Φρήκες ακρόκομοι – високочубі фракійці, Δαναοί ταχύπολοι – швидкокінні данайці, Παιόνες, Τρωάδες ελκεσιπέλλοι – довгопеплосні троянки. Надзвичайно хороші і описи ландшафтів. Епітети: πολυστάφυλος – багатий, рясний виноградом, λεχελοίης – з трав'янистим ложем, πολυπίδαξ – багатий джерелами, βαθύσχοινος – з густим очеретом, πολύκνημος – з багатьма узгір'ями, πολυδειράδος – багатOVERхий створюють буквально у кількох словах опис будь-якого пейзажу.

Внутрішня ознака, тобто епітети, які характеризують внутрішній світ героїв, навпаки, одноманітні, навіть визначення хоробрості героїв повторюються із певною монотонністю. Найбільшою сполучуваністю в даній підгрупі відзначаються три епітети: μεγάθυμος, μεγαλήτωρ (мужній) та теж практично синонімічний їм за значенням δαΐφρων (відважний), які сполучуються відповідно з 20, 10 і 16 різними іменами. Серед інших на увагу заслуговують такі: υπέρθυμος – надто чи дуже відважний, θρασυκάρδιος – з відважним серцем, ταλασίφρων – твердодушний, ακριτόμυθος – пустослівний та ін.

На внутрішні якості, притаманні окремим героям та божествам, вказують так звані «інтелектуальні» епітети, як от: Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω (2, 205) – дитина хитроумного Кроноса, πολυμήχαν' Ὀδυσσεύ (8, 93) – багатий на вигадки Одисей.

Ще більш безособистісними є оціночні епітети: Πολύξεινος θεοειδής, Ἀλεξάνδρος θεοειδής (богорівні Поліксен, Александр); ἀντίθεος Πολύφημον, ἀντίθεος Μύδων (богорівні Поліфем, Мігдон), ἰσὸθεος φός (богорівний муж).

Серед оціночних епітетів цікавим є тип похвальних епітетів з компонентами καλλι– та ευ-. Перерахувати все те, що у Гомера є прекрасним, важко. Прекрасно тече річка (εὐρρεῖος ποταμοῖο (6, 508)), вода (καλλιέρρον ὕδωρ (2, 752), (12, 33)), прекрасні корми та палуби мають швидкохідні кораблі, які пливають по її хвилях (νῆες εὐπρῦμοι (4, 247–248)), прекрасні колеса колісниць (εὐτροχον ἄρμα (8, 438)), яку тягнуть прекрасногриві коні (καλλιτρίχες ἵπποι (10, 491)), прекрасну зовнішність мають жінки (γυναῖκ' εὐειδέ' (3, 48)), у них прекрасне волосся (Τρῶαι εὐπλόκαμοι (6, 380)), щоки (Θεᾶνω καλλιπάρης (6, 298)), ноги (καλλισφύρου νύμφης (9, 560)), вони прекрасно вдягнені (εἰνατέρων εὐπέπλων (6, 378)); прекрасно пахне спальня (ἐν θαλάμῳ εὐώδεϊ (3, 382)) і у прекрасних поножах виходять на бій ахейці (εὐκνήμιδες Ἀχαιοί (1, 17)).

Вказаних епітетів у Гомера багато. Вони характеризують зовнішній вигляд людей та богів, їх одяг, обладунки воїнів. Згадані епітети служать характеристиці тваринного світу та різних виробів. При цьому слід зауважити, що гарне у Гомера не лише не має якогось ізольованого характеру, не лише важко відокремлюється від уявлень про фізичні речі взагалі, але й дуже часто прямо пов'язане з великими розмірами або із надзвичайними силами. Наприклад, епітет будинку εὐτειχός можна перекласти не «з гарними стінами», а «з міцними стінами», оскільки тут ευ– вказує саме на міцність стін, а не на їх красу.

Серед епітетів, які використовує Гомер у досліджуваних піснях «Іліади», вдалося виявити також групу художніх означень, які виражають ставлення до різних

подій та явищ, до людських вчинків та дій. Значне місце займають тут епітети, які відносяться до всього, що пов'язане з війною.

Гомер чітко усвідомлює, що війна – велике горе для народу, джерело бід, горя, страждання, причина нещастя та мук. Тому її епітетом є, наприклад, πολυδάκρυος – багатослізна (3, 165). Той же самий епітет характеризує і її міфологічне втілення – Ареса (3, 132; 5, 516). Те, що війна характеризується так і Зевсом, і Ахіллом, і Пріамом, і Андромахою, і Агамемноном, й іншими героями, і «самим» автором, свідчить, звичайно, про народність цих епітетів [45, с. 327]. Але Гомер вдається до них зовсім не механічно, і не в силу поетичної традиції, а тому, що його відношення до війни, до подій і дій – народне. Народне і авторське тут зливаються в одне ціле.

Народне сприймання війни відчувається також у епітетах зброї. Серед них можна виділити естетичні епітети: ξίφος ἀργυρόηλος (2, 45) – меч, прикрашений.

Відсотково-кількісна картина розглянутих нами епітетів виглядатиме так: постійних чи традиційних епітетів виявлено 151 (86,4%), особисто-постійних – 24 (13,6%); значеннева класифікація: епітети зовнішньої ознаки – 112 (65,2%), епітети внутрішньої ознаки – 23 (13,1%), оціночні епітети – 27 (15,4%), епітети ставлення/відношення (3,5%), інтелектуальні епітети – 5 (2,8%).

Вивчення епітетів дозволяє зробити такі **висновки**. Сприйняття світу в епоху створення епосу відбувається, головним чином, через зовнішні відчуття, дані яких надзвичайно тонко розчленовані і загострені. Мова з вражаючою для нашого часу гнучкістю і послухом слідує за зовнішнім сприйняттям, вловлюючи та закріплюючи найтонші її вигини. Навпаки, в ділянці зображення емоційних оцінок та душевних якостей сприймання однотипне і, очевидно, являло собою дуже слабо розчленований комплекс, що різко відбивається і на мові. Тонкі нюанси, які відрізняли зовнішні відчуття, тут відсутні.

Складні епітети мають свої специфічні особливості у порівнянні з епітетами простими. Це зумовлено тим, що складні прикметники, які виступають у ролі епітетів, володіють більшою семантичною ємкістю, що дозволяє в єдиній словесній формі виразити багатий зміст, нове складне уявлення. Складні прикметники виражають такі відтінки рис та якостей, які важко передати за допомогою простих прикметників [3, с. 148].

Не менш важливим фактором, який, очевидно, обумовив введення в мову складних прикметників типу бахувріхі, була тенденція до просторово-часової економії мовних засобів, чим і пояснюється широке вживання їх в художній літературі, зокрема в епосі.

Значення застосування таких утворень полягає і в тому, що вони здатні збільшувати об'єм семантичних можливостей слова, усуваючи тим самим розгорнуті конструкції з декількома означеннями.

Складні прикметники типу бахувріхі використовувались Гомером і зі стилістичною метою для утворення слів, що були більш точними означеннями і служили для конкретизації та означення передаваних значень.

Прикметники бахувріхі мають значення також внаслідок їх значного емоційно-експресивного забарвлення. Специфічне стилістичне забарвлення, емоційно-експресивна насиченість цих слів дає змогу поету використовувати

вати їх для характеристики дійових осіб та оточуючої їх дійсності.

У них можуть поєднуватися значення компонентів синонімічних чи компонентів з протилежним значенням, вони замінюють багатослівні описи, служать засобом створення поетичного порівняння. Ці якості складних прикметників сприяють створенню поетичних образів і складають специфіку складного епітета, що й обумовлює актуальність даної роботи і визначає **перспективу подальшого дослідження** складних прикметників цього типу у інших творах поетичного жанру та епосі зокрема.

Література:

1. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь (препринт V-го издания 1899 г.). – М.: 1991. – 1371 с.
2. Грабарь-Пассек М.Е. Эпитеты и сравнения в «Илиаде» Гомера // Иноземна філологія, 1971. – вип. 36. – С. 17–27.
3. Петрова З.М. «Сложные имена прилагательные в поэзии второй половины 18 века (поэзия классицизма: Тредиаковский, Державин)». Сб. «Процессы формирования лексики русского литературного языка (от Кантемира до Карамзина)». М–Л.: Наука, 1966. – 293 с.
4. Сахарный Н.Л. «Илиада». Разыскания в области смысла и стиля гомеровской поэзии. Архангельск: 1957. – 379 с.
5. Симачевская Ж.Н. Структурно-семантические особенности сложных прилагательных типа бахуврихи в научно-техническом стиле современного английского языка: Автореф. дис. канд. филол. наук. – Киев, 1974. – 27 с.
6. Смирницкий А.И. К вопросу о слове. // Вопросы теории и истории языка М., 1952, С. 182–203.
7. Тронский И.М. Вопросы языкового развития в античном обществе. Л.: Наука, 1973. – 207 с.
8. Тронский И.М. К вопросу о «формульном стиле» гомеровского эпоса. В кн.: Philologica. Исследования по языку и литературе памяти акад. В.М. Жирмунского. Л.; Наука, 1973, С. 48–57.
9. Шталь И.В. Художественный мир гомеровского эпоса. М.: 1983. – 287 с.
10. Arthurus Ludwich. Homeri Carmina. Recensuit et selecta lectionis varietate instruit. Pars Prior. Ilias. V. I, MDCCCXII // Reprinted photographically by the permission of B. G. Teubner Verlagsgesellschaft, Leibzig // Ἐκδόσεις Δημ. Ν. Παθῆμα.

Сай И. В. Роль сложных прилагательных типа бахуврихи в структуре художественного произведения (на материале I–XII песен поэмы Гомера «Илиада»)

Аннотация. В статье представлен анализ стилистической функции прилагательных типа бахуврихи на основании материала «Илиады» Гомера, исследовано наиболее распространенные из них, произведено их семантическую классификацию.

Ключевые слова: сложные прилагательные, бахуврихи, эпитет, Гомер, «Илиада».

Say I. The role of compound adjectives «bahuvrihi» in the structure of literary composition (on the basis of I–XII songs of Homer’s «Iliad»)

Summary. The article is dedicated to stylistic function analysis of compound adjectives of bahuvrihi type based on Homer’s «Iliad». It focuses on most wide-spread of them and their semantic classification.

Key words: compound adjectives, bahuvrihi, epithet, Homer, «Iliad».